

IVAN KUKULJEVIĆ I NARODNO-POLITIČKI RAZVITAK DALMACIJE

Trpimir Macan

Život i rad Ivana Kukuljevića dobrim je dijelom povezan s narodno-političkim razvitkom južne Hrvatske, tadašnje austrijske Dalmacije, u XIX stoljeću. Budući da je Kukuljević istaknuta osoba tadašnje Hrvatske i budući da su hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom bitni dijelovi hrvatske povijesti u XIX stoljeću, to je zanimljivo istražiti Kukuljevićev odnos prema toj problematici i njegove veze s istaknutim ljudima koji su tada djelovali u Dalmaciji. Pregled tih odnosa predmet je ovoga rada.

I.

U svojem je književnom i znanstvenom radu Kukuljević od 1841. obrađivao različite teme povezane s Dalmacijom, a uskoro se one javljaju i u njegovoj korespondenciji. Tako mu je 29. II 1844. Petar Preradović pisao o *Zori dalmatinskoj*,¹ a 16. XII 1845. taj su mu časopis preporučila braća Battara, zadarski knjižari, i saopćila neke podatke o prodaji knjiga.²

Mladi je Kukuljević već tada bio svjestan bitnih problema u pokrajini, pa je svoje misli iznio u pjesmi »Dalmaciji«. Lijek za polumrtvu pokrajinu vidio je u slozi »s bratjom jedne slavne kârvi«, u ljubavi »prema sladkom svom jeziku« i volji »pređam dom dići [...] sbacit tuđu narav zlobnu zgodu«.³

Kako se iz tih nekoliko stihova vidi, Kukuljević je tada spoznao potrebu sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i navodnoga preporoda koji se očitovao u oslobođanju od premoćnoga talijanskog utjecaja u kulturi i javnom životu i to prvenstveno uvođenjem hrvatskog jezika. Spoznao je, dakle, upravo bitne probleme, koji će do punog izražaja doći u drugoj polovici XIX stoljeća. Naime, u XIX stoljeću oblikovao se moderni hrvatski narod, i u tom konstitutivnom procesu oba su spomenuta problema imala prioritetno značenje: pohrvaćivanje pokrajine u modernom smislu, tj. organiziranje narodnih snaga u živu silu političko-preporodne stranke ili po-

¹ J. Ravlić, Iz književne povijesti grada Zadra, Građa za povijest hrvatske književnosti 24, Zagreb 1953, 215—216. Poslije mu je pisao 23. V 1844. i 21. II 1845.

² Korespondencija I. Kukuljevića, Historijski arhiv u Varaždinu (dalje HAV), br. 42.

³ Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, 1846, br. 51. U Općem zagrebačkom koledaru za 1849. tiskana je njegova pjesma »More Ilirsko«, u kojoj tuguje nad dvostrukim ropstvom dalmatinskih Hrvata (rob »Nemca i Latina«) i njihovim slabim materijalnim položajem.

kreta, ponarodivanje školstva, sudstva i uprave, uzdizanje općenite kulturne i materijalne razine pučanstva, a nadasve postizavanje sjedinjenja s Hrvatskom, tj. integriteta zemalja koje je hrvatski narod nastavao. Problem sjedinjenja bivše mletačke Dalmacije pojavio se odmah nakon propasti Mletačke Republike (1797) i postao više ili manje središnjim pitanjem južnohrvatsko političkog razvoja u XIX stoljeću, ali za postojanja Habsburške Monarhije nije bio riješen.

Zbivanja 1848. pružila su prvu priliku — za Kukuljevićeva života — hrvatskim političarima da potaknu i pokušaju riješiti pitanje sjedinjenja južnoga sa sjevernim dijelom svoje domovine. Među njima istaknuto je mjesto imao Kukuljević, jedan od prvaka četrdesetosmaškoga hrvatskog pokreta.

II.

Na prve vijesti iz Beča o padu apsolutizma, Kukuljević je 17. III 1848. poduzeo korake da preko gradskoga zastupstva u Zagrebu postigne saziv Hrvatskog sabora i pokrene pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.⁴

Kada se 25. III 1848. u Zagrebu sastala Narodna skupština Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Kukuljević joj je — zajedno s Lj. Gajem — predložio glasovita Zahtjevanja naroda, koja je, kada su bila primljena, svečano poslanstvo odnijelo u Beč. U trećoj točki tražilo se: »Krećko i novo sjedinjenje u svakom smislu naše po zakonu i dogodovštini k nama pripadajuće kraljevine Dalmacije s kraljevinom hrvatskom i slavonskom, kao također čele naše vojničke granice glede političkog upravljanja, kao i svih ostalih tečajem vremena izgubljenih s ugarskimi varmeđami i s austrijskimi državami sjedinjenih stranah domovine naše«.

Za slučaj sjedinjenja sastavljači su Zahtjevanja u 10. točki predvidjeli da se Sabor godišnje i naizmjenice održava u Zagrebu, Osijeku, Zadru ili Rijeci.⁵

Pitanje sjedinjenja hrvatskih zemalja našlo je mjesta i u Kukuljevićevo programatskom članku »Kakva treba da bude u obće politika naša«.⁶

U travnju je također pisao Tommaseu i molio ga da u tadašnjim prilikama ne zaboravi Hrvate i da »potrese dobro u interesu slavjanstva kamo da se pridruži Dalmacia, k bratskoj po kervi Hrvatskoj ili priateljskoj po historii Venecii, i da piše i nadalje za narod i domovinu njegovu«. Tommaseo mu o tome nije pisao, nego mu je samo preporučio da među Hrvate proširi njegov proglas proti hrvatskomu sudjelovanju u ratu u Italiji.⁷

Događaji su tekli poznatim tijekom i Dalmacija nije bila sjedinjena s Hrvatskom, iako je ban Josip Jelačić bio potkraj 1848. imenovan njezinim guvernerom i tako u svojoj osobi privremeno združio obje hrvatske zemlje. Ku-

⁴ J. Šidak, Ivan Kukuljević Sakcinski, Enciklopedija Jugoslavije 5, Zagreb 1962, 442—444.

⁵ isti, Historijska čitanka I, Zagreb 1952, 190—193. — Sastavljači su unijeli i zahtjev da se oslobodi tada glasoviti N. Tommaseo. — Hrvatski sabor prihvatio je u čl. XI 6 zahtjev da se Dalmacija sjedini s Hrvatskom (na i. mj., 196).

⁶ J. Šidak, Politička djelatnost Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Zagreb 1973, 238.

⁷ J. Dayre, Kukuljević i Tommaseo, Obzor, spomen-knjiga 137—138.

kuljević je u Saboru 6. VI predložio da se Jelačiću, kao vrhovnom zapovjedniku u Hrvatskoj, preda i vrhovno zapovjedništvo u Slavoniji i Dalmaciji.⁸

U skladu sa svojim shvaćanjem, Kukuljević je 1. VII 1848. uzalud predlagao da se na pregovore s ugarskom deputacijom pozovu i »Dalmatinci«, a 25. IV 1849. s A. Vrainczanyjem, I. Mažuranićem i Fr. Žigrovićem potpisao adresu na kralja, u kojoj su između ostaloga tražili i sjedinjenje Dalmacije, i to na temelju razgovora između zastupnika Dalmacije i Hrvatske o uvjetima sjedinjenja. Stoga su zamolili kralja da se dalmatinski zastupnici pozovu u Hrvatski sabor.⁹

Za rasta reakcije i donošenja Otkroiranog ustava Kukuljević se ozbiljno zabrinuo za hrvatsku budućnost i napose za buduće izgleda oko sjedinjenja hrvatskih zemalja, pa je 9. VIII 1849. pisao banu Jelačiću pismo, u kojem je istaknuo kako misli da bi se prihvaćanjem Ustava Hrvati odrekli težnje za sjedinjenjem s Dalmacijom.¹⁰

Pobjedom reakcije i uvođenjem Bachova apsolutizma hrvatska je politika zamrla, pitanje sjedinjenja hrvatskih zemalja ostalo je neriješeno, a istaknuti ljudi, među njima i Kukuljević, povukli su se i počeli baviti znanstveno-književnim radom. U tom razdoblju njegovo zanimanje za Dalmaciju prođubit će se na znanstvenom polju i on će radi toga dva puta otputovati u nju i tom prilikom upoznati mnogo domaćih ljudi i ostati s njima u trajnijem doticaju.¹¹

III.

Kukuljević je prvi put otputovao u Dalmaciju 1854. radi prikupljanja podataka i izvora za povijest hrvatskoga naroda do XII stoljeća te životopise umjetnika, i razliĉnih drugih korisnih podataka.¹²

Drugi je put ondje bio 1856. i zadržao se od 20. rujna do početka studenoga. Tom je prilikom u Zadru, Šibeniku, Splitu, Dubrovniku i Kotoru upoznao mnogo ljudi, saĉuvao nam njihova imena i ostavio zanimljivih ocjena o tadašnjim prilikama.

U Zadru je upoznao profesore Ivana Brčića, Matu Ivčevića, Šimu Ljubića, Ivana Danila, Andru Stazića, Jurja Pulića, zatim Antuna Kazalija, Božidara Petranovića, Antu Kuzmanića, kneza Fanfognu, te svećenike i fratre M. Šantića, D. Fabijanića, A. Lovrečića, P. Borčića i druge. U Šibeniku je upoznao Špiru Popovića, u Splitu biskupa Pinija, Matu Ivičevića, Franju Lanzu i dru-

⁸ Šidak, na i. mj., 240.

⁹ Isto, 242. — Stj. Mirković (Đuro Deželić), Ivan Kukuljević Sakcinski, Zagreb 1861, 50. — Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske, 1849, br. 53 i 56.

¹⁰ Mirković, na i. mj., 52. — T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Rad JAZU 110, 146.

¹¹ Usp. J. Šidak, Ivan Kukuljević — osnivaĉ moderne hrvatske historiografije, Historijski zbornik XXV—XXVI, 1972—73, 5—29. — U dijelu teksta, u kojem ću obrađivati Kukuljevićeve veze s tim ljudima, ovlaš ću se dodaknuti njegovih odnosa s Dubrovĉanima, jer te istraŹuje Josip Luĉić. Njemu zahvaljujem što mi je rado ustupio svoje ispise.

¹² I. Kukuljević, Izvjestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854, Zagreb 1855. — Isti, Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim, Zagreb 1857, 1.

ge, a u Dubrovniku braću Meda, Nika i Rafa Puciće, Miha Klaića, oba Kaznačića, Mata Vodopića i druge. U Kotoru je pak upoznao više istaknutih Hrvata i Srba.¹³ Ukratko je opisao ili spomenuo rad tih ljudi i sumarno ih ovako ocijenio: »Ova vriedna gospoda [...] revni su gojitelji narodne književnosti u Dalmaciji, i premda priznavaju kako su daleko ostali u broju za hrvatsko-dalmatinskim književnici stare dobe, to oni ipak sve to većom ljubavju i marljivostju rade na polju slavenske književnosti, jer su uvjereni, da se liepa ali siromaška njihova domovina jedino ovom književnostju duševno uzdići i razviti može.«¹⁴

Opisujući poslije još jedanput to svoje putovanje, Kukuljević se sjeća i svojega prvog susreta sa Zadrom: »Stojeći nepomično na svom mjestu [brodu; T. M.], zaboravivši na svoju robu, gledao sam ovo ljudstvo glavnoga grada dalmatinskoga, koje se većom stranom razgovaralo talijanski. Pomislih na stara vremena Benje-Kožičića, Karnarutića, Zoranića i Barakovića, kad su još Zadrani ponosom dvorili vili hrvatskoj, gojeći svoj narodan jezik. Kako se je to sve promijenilo uplivom mletačkim, a još više austrijsko-njemačkim. Jedva kad prodro je koj hrvatski glas do mene da ga odmah stotina talijanskih zaduši«. Zatim kaže da se — iako tada nije bilo ni Matice dalmatinske, ni čitaonice, ni *Narodnoga lista*, niti javne knjižnice — ipak »sukromno radilo ozbiljno za narodnu stvar i pripravljalo k budućem okretnijemu narodno-političkomu i književnom životu.«¹⁵

Posjetivši Nin, Kukuljević je osjetio jedinstvo hrvatskih zemalja i naroda i zapisao: »Visoke gore, duboke rieke, kao i druga uprava i drugi upliv tuđih narodâ i običajâ diele sadašnju Dalmaciju od žitelja kraj Krapine i Sutle, s kojimi se dalmatinski Hrvat riedko ili nikada sastaje, pak ipak sačuvaše od davne starine tu i tamo jednu pjesmu, jedna osjećanja, i naravnu jednaku slutnju: da kao što bijahu u prošlosti jedno, tako imadu biti jedno i u budućnosti, jer ih veže sveta veruga istoga jezika i jedne krvi.«¹⁶

Tražeci uzroke narodnom mrtvilu u Dalmaciji Kukuljević je nakon posjeta Šibeniku zapisao: »Kada čovjek obći sa tako zvanom inteligencijom u dalmatinskih gradovih, ne može dosta žaliti, što je za ovu duhapunu stranu naroda vlada austrijska tako se malo brinula, odkada je iz mletačkih ruku preuzela Dalmaciju. Na mjesto da gleda kako da gradske žitelje spoji što bliže sa seoskim narodom, a primorje da što tvrđe prikopče uz svoje slovinsko kopno, to je njemačka vlada uplivom učiona i svakovrstnih ureda građanstvo dalmatinsko još više otuđila narodu, nego isti Mlečani; a primorje dalmatinsko, sredstvom jezika, kulture, trgovine i obrtnosti, a i sredstvom jedine komunikacije po moru čvrsto prikovala uz Italiju. Time se je u čitavoj Dalmaciji ustrojio njeki polutanski život, koj ubija značaj naroda i uništuje

¹³ Isti, Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim, 10—11, 16, 26, 35—36. — Isti, Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Arbanije, Krfa i Italije, Zagreb 1873, 33, 55, 82, 84 i 95—96. — Usp. V. Novak, Ivan Kukuljević i Ivan Tkalčić na naučnim istraživanjima u Zadru, *Zadarska revija*, 1954, 229—238 i 1955, 25—35.

¹⁴ Isti, Izvjestje, 10.

¹⁵ isti, Putne uspomene, 32 i 33.

¹⁶ Isto, 44.

svaki napredak duševni i materijalni. Zato ćeš tako riedko naći ljudi među dalmatinskom inteligencijom u gradovih, koji bi sposobni bili, da se uznose i žrtvuju za velike i plemenite misli i za pravedno postupanje s narodom. Zato su i najučćeniji i najplemenitiji među njimi manje koristili narodu, nego najmanji i priprosti glagolski pop, koj narod u narodnom duhu podučava, i mnogi prirodni veleum dalmatinski, ako i pod pepelom neučenosti, nepokvaren čuva«. ¹⁷

Spoznavši narodnu otuđenost inteligencije i ljudi na višim položajima, upoznavši odvojenost viših slojeva od nižih, vidjevši stvaralačku stagnaciju darovitoga puka, Kukuljević je — promatrajući šibenske seljake prilikom nekog blagdana kad »s daleka jur zacrveni ti se sve pred očima« od crvenkapa i surka — mislio da je rješenje u promjeni strukture društva i promjeni odnosa naobraženih prema puku, pa je pisao: »Valjalo bi već odavno, da se u Dalmaciji 'pokloni klobuk pred kapom', kako je Tomaseo u svojih iskricah u vrieme budne svoje fantazije pisao, ali se dalmatinski klobučari vole klanjati njemačkom paragrafu, ili kalabrezkom klobuku, zašto, jer im se narod njihov vidi slab i malašan [..]«. ¹⁸

U Splitu je osjetio gospodarsko, trgovačko-pomorsko značenje grada, u Solinu se rastužio »nad užasnom sudbinom hrvatskog naroda« koji u tom kraju živi od vremena vlastite države, a spao je na polutuđina i poluroba. U Dubrovniku se divio baštini civilizacije i pratio suvremeni književni život. ¹⁹

Sa svojih je putovanja ponio mnogo knjiga, dokumenata i snažnih dojmova, ali je isto tako ostavio jak dojam i na svoje nove znance. Teško je reći koliki su i kakvi bili plodovi njegovih putovanja u oživljavanju narodno-preporodnog nastojanja od Zadra do Kotora, ali da je svojim jasnim pogledima na cjelovitost hrvatskog naroda, svojim naporima da rasvijetli njegovu političku i kulturnu povijest i svojim političkim nazorima i iskustvom stečenim u javnom životu pridonio buđenju hrvatske narodne svijesti u pojedinaca i u pojedinim krugovima svjetovne i duhovne inteligencije — to je nesumnjivo. Kasnije njegovo dopisivanje s mnogima od tadašnjih znanaca to potvrđuje. Stoga možemo bez mnogo sustezanja reći da su Kukuljevićeva putovanja 1854. i 1856, njegovi doticaji i razgovori s mnogim predstavnicima javnog i kulturnog života i njegove kasnije bogate kulturno-političke veze bili dijelovi plodonosne sastavnice u rađanju hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji, koji će ponijeti sve narodno svjesne ljude nakon obnove ustavnog života u Monarhiji. Kukuljević je tada približio Zagreb primorcima, a kasnijim će vezama približiti ove Zagrebu. U tome je povijesno značenje njegovih putovanja.

Njegovo dopisivanje ostalo je dragocjen izvor za istraživanje povezanosti između sjeverne i južne Hrvatske u jeku konstituiranja modernoga hrvatskog naroda u drugoj polovici XIX stoljeća. Zbog toga će ukratko iznijeti najvažnije podatke koji se u toj korespondenciji nalaze.

¹⁷ Isto, 46.

¹⁸ Isto, 46, 55 i 56.

¹⁹ Isto, 52, 58, 61, 76 i 81—83. — Isti, Izvjestje, 35 i 36.

IV.

U povezivanje sjeverne i južne Hrvatske veliku je ulogu imalo širenje knjiga na hrvatskom jeziku po obalnim gradovima, to više što u njima nije bila razvijena izdavačka djelatnost, razmjerna potrebama, zbog nedostatka novca i slabe koncentracije izobraženih ljudi s narodnom orijentacijom. Zato je širenje knjiga i časopisa izdanih u Zagrebu bilo veoma važno za širenje prosvjete, znanja i hrvatskog jezika. U tome je Kukuljević bio prilično aktivan i u sačuvanoj građi ima o tome dosta podataka.

On je slao različne knjige i časopise u sve veće obalne gradove, ali i u trgovišta i sela.²⁰ Od njega su pojedinci tražili knjige i časopise,²¹ a i oni su njemu slali različite knjige.²²

Zanimajući se za prošlost, Kukuljević je mnoge svoje znance znao zamoliti da mu skupljaju stare knjige i slike, da mu pronalaze, šalju ili prepisuju stare rukopise i dokumente, da prikupljaju pučko blago, različite spomenike i druge podatke. Time ih je poticao da sami zavole starinu i istraživanje, da samostalno rade. Teško je utvrditi pojedinosti u tom smjeru, ali je svakako

²⁰ Tako je npr. u Zadar poslao 1851. životopis J. Klovića Fr. Salghetti Drioliju; 1859. Arkiv i Slovník I. Brčiću; 1873. Putne uspomene namjesniku G. Rodiču; 1874. Codex diplomaticus biskupu P. D. Maupasu i različite knjige I. Danilu; u Šibenik je Š. Popoviću poslao različite knjige i almarah Leptir; u Kozicu kod Vrgorca 1859. Arkiv i druge knjige Petru Kačiću-Peku. Napose je žive veze održavao s Dubrovčanima s kojima je razmjenjivao knjige i slao im Naše gore list, Leptir, Vienac i Arkiv (HAV, br. 47, 50, 51, 185, 434, 731, 1024 i 1045. — Arhiv JAZU, XV-23/A I, br. 102 i XV-21/A I, 17. — J. Lučić, Pisma Meda i Nika Velikog Pucića Ivanu Kukuljeviću, Anali HI JAZU u Dubrovniku II, 1953).

²¹ Tako je 1855. Š. Ljubić tražio Arkiv, a Gerasim Petranović preko njega knjige koje je Matica hrvatska bila dužna poslati u ime kamata za prikupljenu glavnicu za Maticu dalmatinsku; 1858. J. Grupković zamolio ga je da mu nabavi neke knjige, a I. Brčić da mu za sjemenište u Zadru kupi igrokaze na hrvatskom jeziku i narodnoga sadržaja, kako bi se i u potalijančenomu Zadru čula hrvatska riječ; istu je molbu ponovio 1859. J. Grupković; te su godine od Kukuljevića zatražili P. Kačić-Peko Uzdahe Mandalijske pokornice i Psaltir Đorđević, Š. Milinović, u ime ravnateljstva franjevačke gimnazije u Sinju, za 12 f »hrvatskih knjiga [...] i to koje razgledaju ponajviše jugoslavensku povjesnicu, s kojima se mogu učitelji pomagati«, a među njima i Arkiv, i I. Brčić Program zagrebačke gimnazije; 1860. braća su Battara preko I. Brčića zatražila u Kukuljevića nekoliko istisaka Kanavelićeva Života sv. Ivana biskupa trogirskog od nekoga zagrebačkog knjižara kojemu bi oni u zamjenu poslali nekoliko istisaka Kačićeva Razgovora ugodnoga i Korabljice, da bi se razvila »trgovina s našim knjigami«; 1862. Petar Manger pisao mu je o nekim knjigama za druge interesente; 1876. Š. Milinović zatražio je da mu Kukuljević pošalje knjige o sv. Cirilu i Metodu, staroslavenskoj liturgiji i svoju raspravu o Večenegi [HAV, br. 47, 48, 312, 434, 676, 702, 703, 762, 764 i 889. — Arhiv JAZU, XV-23/A I, br. 34 i 10 (1)].

²² God. 1851. Š. Ljubić poslao je Kukuljeviću Hektorovićevo Ribanje i ribarsko prigovaranje, koje je 1846. izdao u Zadru; 1859. i 1860. I. Brčić mu šalje različite knjige, list Rivista Dalmata radi eventualne pretplate, Program zadarske gimnazije i zadarski talijanski koledar; 1865. Antun Brčić šalje mu Mrnavićevo Život Magdalene od knezova Zirova plemena Budrišića; iz Splita mu je Fr. Lanza, s kojim se Kukuljević dopisivao i o drugim znanstvenim predmetima, slao svoje radove [HAV, br. 46, 47, 48, 103, 641—644. — Arhiv JAZU, XV-23/A I, br. 70(1)].

Kukuljevićevo djelovanje na tom polju dalo plodova i posredno i neposredno.²³ Kukuljevićevi znanci znali su mu slati svoje radove da ih tiska ili su mu pisali o svojem radu.²⁴

Zanimljivo je pismo Kukuljevića I. A. Kaznačiću od 29. X 1857. u kojemu traži da mu Kaznačić saopći ima li u Dubrovniku glumaca koji bi htjeli glumiti u Zagrebu. Spomenuvši da mu oglas o tome nisu htjeli tiskati dalma-

²³ God. 1850. Petar Brčić, župnik u Komiži, piše Kukuljeviću o slikaru Frani Bogdanoviću i o grobu Mihajla Vitaljića. God. 1851. Š. Ljubić pisao mu je da je nabavio Kanavelićevo djelo *Život sv. Ivana* i kako bi ga bilo dobro tiskati; 1855. zatražio je da se djelo tiska ili da mu ga vrati, a 1856. mu je pisao da je u Beču našao nakladnika za djelo. J. Sundečić zatražio je 1855. od Kukuljevića dokumente koje mu je posudio Fr. Salghetti Drioli za životopis nekog Andrića. God. 1857. Š. Popović mu zahvaljuje što ga je Društvo za povjesnicu jugoslavensku imenovalo povjerenikom u Šibeniku i piše mu o reakciji u novinama u povodu nekih slika koje je, Popovićevim posredovanjem, Kukuljević dobio. Ante Fanfonja pisao mu je 1858. iz Trogira da u njegovoj knjižnici nema Dominisova rukopisa. Iste godine D. Pappafava iz Zadra piše mu o nekim rukopisima i starim novcima. God. 1859. P. Kačić-Peko mu je trebao prikupiti i poslati podatke o Makarskoj i okolici. Iste je godine I. Brčić zatražio natrag neke posuđene stare knjige, a 1860. mu je poslao neke glagoljske listine XV—XVI st. i obavijestio ga da popunjuje njegovu Bibliografiju. Š. Milinović pisao mu je 1859. o sinjskim starinama i nekim nepoznatim umjetninama (fra Petar Kunac, slikar, fra Paškal Jukić, glazbenik i pisac, Franjo Kojer, slikar, Dujam Čabrić-Talaja, slikar, Mate Ivanović, graditelj i dr.). I. Gurato iz Raba šalje mu 1860. podatke za *Slovník*. Iste godine I. Danilo trebao mu je poslati neki rukopis, ali ga nije mogao dobiti. Napose mu je poslao dodatak popisu knjiga zadarske gimnazije. I. Brčić negativno mu je 1865. odgovorio o pristupu u arhiv Namjesništva u Zadru, poslao mu prijepise nekih dokumenata i zatražio podatke o glagoljskim misalima; potvrdio mu je prijem glagoljskih listina. God. 1867. isti je korespondent tražio za Kukuljevića prvo izdanje *Judite* i druga Marulićeva djela. I 1868. I. Brčić se dopisuje s Kukuljevićem o prijepisima dokumenata, prikuplja mu i prepisuje podatke i piše o izdanjima Marulićevih djela. God. 1873. J. Grupković je zbog slaba vida, oskudna znanja i zauzetosti odbio da za Kukuljevića prepisuje dokumente u Zadru. Iste je godine namjesnik u Zadru G. Rodić — na temelju izvješća A. Mascheka — negativno odgovorio Kukuljeviću na njegovu molbu da mu se dadu prepisati za *Codex diplomaticus* dokumenti od IX do XIII st. iz zadarskog arhiva. Rodić mu je odgovorio da u Zadru nema čovjeka vješta takvom prepisivanju, da se dokumenti ne mogu izdavati iz arhiva, te da bi jedino mogao omogućiti prepisivanje povjereniku Društva za povjesnicu jugoslavensku. I. Rendić zamolio je 1875. Kukuljevića da mu pošalje snimku portreta Andrije Medulića, kako bi izradio njegovo poprsje. God. 1882. Kukuljević je pisao Mati Ostojiću o skupljanju pučkog blaga. A. Pavić poslao mu je 1885. prijepise oporuke slikara Nikole Laurane (Vranjanina), podatak o privilegiju redovnika sv. Grizogona u Zadru i djelu I. Luciusa *Memorie storiche di Tragurio* [HAV, br. 47, 48, 49, 50, 51, 95, 185, 313, 434, 676, 677, 862, 913, 1021, 1024, 1102. — Arhiv JAZU XV-23/A I, br. 10 (2 i 3), 27, 35, 70 (1), 75 (1 i 2) i 89 (2)].

²⁴ God. 1851. Fr. Salghetti Drioli pisao mu je o svojem slikarskom radu. Š. Milinović poslao mu je 1859. za *Katolički list* svoj članak o duhovnim seljačkim običajima. Š. Ljubić redovito mu je pisao o svojem radu. I. Brčić zahvalio mu je 1865. na skupljenim pretplatnicima za njegove *Ulomke sv. Pisma* koje je 1864. počeo izdavati u Pragu). God. 1886. L. Marun uputio mu je opširno izvješće o svojem arheološkom radu, o teškoćama i zaprekama u radu na lokalitetima Kapitulu i Biskupiji (s njihovim opisom), a pri tom ga je zamolio da zagrebačko Arheološko društvo pomogne Odboru za kninske iskopine preporukom kod Zemaljskog odbora u Zadru i svojom novčanom potporom. Njega je pismom Kukuljević bodrio u radu. O svojoj suradnji u *Nevenu* pisao mu je i A. Stazić (HAV, br. 49, 676—684, 719, 762, 1045 i 1090. — Arhiv JAZU XV-23/A I, br. 70).

tinski listovi, Kukuljević ističe znamenitost kazališta za narod osobito »nama, koje potkapa tuđinstvo od svih stranah. Mi bi ovamo volili dalmatinske umjetnike nego li naše obične iz ovieh stranah koji na slavenskom jeziku prikazuju duh njemački. Naš *narodni* duh srodniji je s duhom talijanskim u svakom smislu, pa zato treba da i u umjetnosti slijedimo više narode romanske nego li germanske. Radite molim vas i vi onamo što god i uzdrmajte se jednom iz sna. Kad mi ovdie vaše stare komedije od Nalješkovića, Daržića, Vetranića, Lucića i Palmotića itd. čitamo, ne možemo dokučiti kako da se na takom žestokom plamu ne ugrije i ne upali vaša sadašnja mladež«. ²⁵

Kukuljević je poznao i mnoge druge ljude koji se ne spominju ni kao neposredni korespondenti niti u njegovim putopisima. Tako ga je, npr., 1859. u Zagrebu posjetio A. K. Matas, sinjski profesor. Osim njega, Kukuljević je sa sinjske gimnazije poznao još Šalinovića i neke druge franjevce. ²⁶

S tako razgranatim vezama Kukuljević je često primao molbe za različna posredovanja, obično oko namještenja. ²⁷ Među njima najzanimljivija je svakako ona Ante Kuzmanića, poznatog predstavnika zadarske jezične škole. On je u pismu od 10. III 1849. zamolio Kukuljevića da mu u Zagrebu ili okolici nađe učiteljsko mjesto, ako mu ne bi mogao naći neki drugi bolji posao. Kuzmanić mu se tužio da u Dalmaciji nema života domaćem književniku, jer ondje tuđinci vladaju, da se on tuđinskim oblastima »omrazio zbog ove naše narodnosti«, da mu je dodijao liječnički poziv, ali da bi mu mirovina bila malena, te da bi zato rado otišao iz zavičaja. ²⁸ Kuzmanić je, kako je poznato, ostao u njemu i dalje.

Zanimljivo je pismo koje je redovnik Augustin Antun Grubišić ²⁹ pisao Kukuljeviću potkraj studenoga 1859. iz Torina. Ono pokazuje koliko su naši ljudi cijenili Kukuljevića i koliko su od njega očekivali u doba nakon poraza Austrije u ratu i sloma Bachova apsolutizma, a istodobno pokazuje na kakve su sve uzaludne misli dolazili u nastojanju da izmijene doista žalosne prilike u svojoj domovini.

Grubišić je Kukuljeviću pisao u povodu tiskanja spisa E. Kvaternika *La Croatie et la Confédération italienne* (Pariz 1859), koji je predgovorom popratio Léuozon Le Duc. Budući da se Kvaternik nije potpisao, Grubišić je mislio da je djelo napisao Le Duc. Drugi povod njegovu pismu bila je nada u saziv evropskog kongresa, koji se nije nikada sastao, a koji je imao riješiti mnoga evropska pitanja. Zato Grubišić ističe da je kongres prilika narodima da pred njega iznesu svoja sveta prava i istodobno prilika da se Evropi dâ trajan mir. On kaže da će pred kongres iznijeti svoje zahtjeve Talijani, Ugri, Poljaci, podunavske kneževine i drugi manji krajevi, pa da i Hrvati moraju isto učiniti, jer će to možda zadugo biti jedina prilika. Grubišić, dakle pred-

²⁵ Arhiv JAZU XV-23/A I, 17.

²⁶ Na i. mj., XV-23/A I, br. 75(2).

²⁷ HAV, br. 1143, 191, 1103 i 1131.

²⁸ HAV, br. 626.

²⁹ Grubišić je boravio u Milanu i Torinu. God. 1847. objavio je u Padovi prijevod »Pochi salmi di Davide voltati in vero italiano«, a poslije je proučavao stariju povijest slavenskih naroda. O svojem je radu više puta pisao Kukuljeviću i zanimalo se, može li svoje rezultate tiskati u *Arki i v u*, koji je inače primao. Također mu je slao neke podatke o J. Kloviću i F. Benkoviću (HAV, br. 307, 308, 310, i 311).

laže Kukuljeviću da Hrvati podnesu kongresu memorandum u kojem bi tražili priznanje svojih prava, a da bi za to upravo Kukuljević bio najpogodnija osoba. Sam je obećao da će naći puta i načina da memorandum dostavi kongresu.³⁰

V.

Proučavanje političke i kulturne prošlosti, putovanja po gradovima i selima južne Hrvatske i doticaji s ljudima iz različitih društvenih slojeva, učvrstili su Kukuljevića u uvjerenju da je područje tadašnje austrijske Dalmacije narodnosno hrvatsko i da je takvo bilo i u prošlosti, o čemu svjedoče najznamenitiji dubrovački, korčulanski, hvarski, splitski, šibenski i zadarski pisci. To je Kukuljevićevo uvjerenje bilo utemeljeno u povijesnoj, a i suvremenoj stvarnosti, jer su Hrvati bili apsolutna većina pučanstva, iako još svi nisu bili i dovoljno svijesni svoje narodnosti. Postepeno narodno osvješćivanje počeo je u drugoj polovici XIX st. za narodnog preporoda, koji je kao druga velika faza nakon ilirizma, također narodnog preporoda u sjevernim krajevima, bio jedan od temeljnih dijelova u konstituiranju modernoga hrvatskog naroda.

Svoje je uvjerenje Kukuljević htio popularizirati i u samoj Dalmaciji, gdje je prevladalo narodno, političko i kulturno-stvaralačko mrtvilo. Buđenje narodne svijesti u Hrvata, poticanje narodnih snaga na ustuk tuđinskih austro-talijanaškoj vladavini i politici, bio je glavni razlog takvom Kukuljevićevo nastojanju. Osim toga razloga, Kukuljevića je u tom smjeru pokretala donekle i suvremena hrvatsko-srpska napetost u sjevernoj Hrvatskoj i susjednim srpskim zemljama, koju je inicirao od 1849. svojim pisanjem V. Stefanović Karadžić, koji je sve štokavce proglasio Srbima i tako neopravdano proširio srpsko narodnosno područje duboko na hrvatsko tlo. Hoteći se oprijeti takvim neznanstvenim i nestvarnim pretenzijama, Kukuljević je u svojim dodirima s dalmatinskim Hrvatima isticao hrvatski značaj njihova zavičaja i nastojao u njima probuditi osjećaj prave narodne pripadnosti.

Međutim, takvo se njegovo nastojanje u literaturi zna protumačiti kao izražaj stanovitoga hrvatskog nacionalizma. Pri tom mislim na zajednički rad V. Valčića i M. Škrbića *Geneza Ljubićeva »Ogledala...« u svjetlu nacionalnog pokreta u Dalmaciji*.³¹ Pisci su tu došli do zaključaka, koje držim za pretjerane.

Od 1851, kada je obavijestio Kukuljevića da je dovršio »dilo o dalmatinskoj književnosti«, Ljubić je s njim u stalnom kontaktu. Kukuljević pak 20. IV 1853. piše Ljubiću kako mu je drago da će njegova knjiga izaći, pa nastavlja: »Vjerujte mi da mi velikom nestrpljivosti čekamo ovo djelo, jer nam je neophodno potrebno za pokazati svijetu koliko je naš hervatski narod i duševno radio; samo bi želili: da vi gospodine, vašem djelu dadete naslov: 'Poviest dalmatinsko-hervatske književnosti' i to poradi naše bratje Serbljah, koji bi rada da je sva Dalmacija serbska, premda tamo do jučer ime ovo skoro

³⁰ HAV, br. 309.

³¹ Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 1960/61, sv. 2, Zadar 1963, 170—194 (dalje V—Š).

ni poznato ne biaše. A mislimo da se nećete ni vi imena hervatskoga stiditi, kad se nisu Marulić, Hanibal Lucić, Zlatarić, Ivanišević, Armelušić, Hektorović s mnogimi drugi Dalmatini stidili.³²

Pisci kažu da je tu s naslovom načet središnji problem dopisivanja između Kukuljevića i Ljubića, te da se u njemu održava spor hrvatskog i srpskog nacionalizma koji je 50-ih godina »znatno okupirao duhove istaknutih kulturnih i političkih radnika i u banskoj Hrvatskoj i u Srbiji«.³³

God. 1855. dopisivanje se nastavilo. Ljubić se zanimao, bi li mogao u Zagrebu tiskati djelo u cijelosti, a Kukuljević mu je pisao da je Matica hrvatska pripravna djelo tiskati uz prethodni pregled i popravak pogrešaka.³⁴

U pismu od 29. XI 1855. Kukuljević mu je uz to kazao kako bi za tiskanje u Zagrebu imao pristati na naslov *Povijest ili Historija hrvatske književnosti* »uobće«, »jer — pisao je — ne gledajući na to da će pod takvim naslovom više čitateljah i ljubiteljah naći, stavit ćete se i vi na obširnije polje, ono na kom su djelovali upravo vaši stari hvarski i ostali dalmatinski pisci, koji se nikada nisu stidili svoj jezik samo hrvatskim i svoj narod i svoju književnost samo tim imenom krstiti, znajući dobro da je uprav u Dalmaciji ne samo središće političke veličine hrvatske, nego i svega pokreta duševnog bilo [...]«.³⁵

Pisci kažu da su ti zahtjevi za Ljubića bili neprihvatljivi, te da je Kukuljević »nastavljajući pritisak na Ljubića« njemu, 15. III 1856, pisao: »Drago mi je da ste vaše djelo o dalmatinskoj (kako vi velite) književnosti predali na čitanje Vuku Stefanoviću [Karadžiću], no bojimo se svi [...] da vas neće on nagovoriti na srbsko ime, budući da nije nitko toliko hrvatskih stvari posrbio koliko on [...] A čudim se da i današnji Dalmatini sasvim zaboravljaju na ime svoga naroda kojim su se starci naši rodnom iz Dalmacije toliko ponosili. Slavni naš Marulić, Lucić, Vetranić, Hektorović, Baraković, Zlatarić a i svi ostali kad bi u svom narodnom jeziku pisali govorahu da pišu hrvatski i smejali bi se bili da im tko kaza da pišu srbski, a sada hoće neki mladi mudraci iz Dubrovnika da je njihov jezik srbski, a vredni naš starina u Zadru kanonik Škarić stvori novo ime za svoj jezik, naime slavjanskodalmatinski...«.³⁶

Pisci tvrde da Kukuljević »iznalazi« sve nove i nove argumente, jer je on u pismu od 26. VI 1857. pisao Ljubiću ponovo o tome kako su stari pisci upotrebljavali hrvatsko ime, kako se slovinsko ime upotrebljavalo radi sloge, kako se srpsko ime naturuje i kako se sam uvjerio da u puku živi hrvatsko ime (pri tom je pretjerao da je »jedino živo i narodno« sve do Albanije).

³² Cit. prema V-Š, 182.

³³ V-Š, 182.

³⁴ V-Š 183 i 184. — HAV, br. 676. U tom pismu Ljubić na početku uvjetno naziva svoje djelo »moja poviest o hervatskoj (kao što vi želite da je pozovem) književnosti u Dalmaciji«.

³⁵ V-Š, 184.

³⁶ V-Š, 184—185. — To je pismo odgovor na Ljubićevo pismo iz Beča od 10. I 1856. u kojem mu Ljubić kaže da mu ne može poslati djelo »o dalmatinskoj književnosti«, jer je ono u Karadžića i jer iz Praga očekuje tiskani novopronađeni rukopis »o glagoljskoj bukvi« (HAV, br. 677).

Kukuljević je tu dopisao: »Valja dakle i nama književnicim ako želimo s narodom pošteno postupati njegovu svetinju, među koje narodno ime svakako spada, krepko i postojano čuvati, pa samo onda sa drugim zamijeniti, ako ni jednu granu južnih Slavena ne vređa, kao što je ime ilirsko ili slovinsko, nu i to samo onda, kad se uobće i o svim južnim Slavenima govori, a ne kad se jedino o Dalmaciji govori, gdje je od pravička bilo središte političke, književne i umotvorne sile hrvatske i to samo hrvatske izuzamši nekoliko naseljenika iz Italije ili budi otkud.«³⁷

Pisci na to kažu da je Ljubićevo uporno odbijanje tih pritisaka bilo logično, jer je izražavalo ne samo njegove osobne poglede već i općenito mišljenje liberalnih narodnih prvaka u Dalmaciji koji su se trudili »iz petnih žila« da spriječe hrvatsko-srpski sukob u zemlji. Oni kažu i ovo: »Kukuljeviću kao da je stalo da dalmatinske preporoditelje uvjeri kako im najveća opasnost prijeti od pretenzija srpskoga nacionalizma«. Po piscima, međutim, preporoditelji — pod prijetnjom austro-talijanske dominacije — ostali su jedinstveni i gluhi za argumente nalik Kukuljevićevim, želeći sačuvati jedinstvo narodnih snaga.³⁸

Pisci, doduše, priznaju da je hrvatsko-srpski sukob povijesno bio neminovan i da ga upornost preporoditelja nije uspjela odgoditi. Zatim kažu: »Jasno je onda da se u to vrijeme nisu mogle ukloniti smetnje revolucionarnoj jugoslavenskoj misli i odstraniti uzroci sukoba.« I: »Odbijajući Kukuljevićeve zahtjeve da svoje djelo nazove *Poviest hrvatske književnosti* Ljubić je tumačio želje liberalnih krugova dalmatinskog narodnog vodstva da se izbjegne svako raspačavanje ionako malobrojnih aktivnih narodnih snaga, ali on je time i svojim javno izraženim stavovima o tom problemu odbacio i Kukuljevićevu 'argumentaciju' koja se praktički protivila jugoslavenskoj ideološkoj platformi koju u to vrijeme dalmatinski preporoditelji brižljivo njeguju.«³⁹

Navedeno dopisivanje iz 50-ih je godina, dakle u doba Bachova apsolutizma kada u Dalmaciji još nema preporoditeljskog pokreta, kada nema liberalnoga hrvatsko-srpskog saveza sa spomenutim ciljem, kada nema nikakvih ni narodnih prvaka niti narodnoga vodstva. O svim tim sastavnicama može se govoriti tek od 60-ih godina. Prema tome, teza pisaca je kronološki neutemeljena, i samo bi to bilo dovoljno da je obori. Naime, oni su pobrkali doba apsolutizma i obnove ustavnog života u Austriji.

Iako je Kukuljević u svojim pismima s pravom ukazivao na pretjeranost srpske propagande i pretenzija, on u njima nije nikada dokazivao da najveća pogibelj prijeti Hrvatima od srpskog nacionalizma. Toga u pismima nema, i to su pisci ovog članka izmislili. Naprotiv, baš u pismu, u kojem govori općenito o Srbima, Kukuljević ih naziva braćom, što je sasvim u skladu s njegovim nazorima.

Kukuljević, koji je iza sebe imao iskustvo ilirizma, s pravom piše kako treba čuvati i njegovati narodna imena i zamjenjivati ih tek onda s općenitijim kada ova nikoga ne vrijeđaju i kada se upotrebljuju kao zajednički su-pratermin. Kukuljević je bio proti izoliranomu dalmatinskom imenu, jer je —

³⁷ V-Š, 185.

³⁸ V-Š, 185-6.

³⁹ V-Š, 187.

i opet s pravom — u takvoj praksi vidio tjeranje vode na mlin tuđinskim vlastima, koje su različnim diobama i provincijalizmima htjele oduvijek slabiti i oslabiti živu snagu sjedinjenih i svijesnih potčinjenih naroda. Osim toga bio je proti izoliranom i ogoljelom dalmatinskom imenu, jer se njegovom takvom upotrebom doista krivotvorila čitava politička i kulturna povijest dalmatinskih Hrvata, jer se njim samo umjetno mogla obuhvatiti prava bit i sadržaj čitave starohrvatske književnosti, ne samo od Marulića nego i prije njega, a da ni ne govorimo o dubrovačkoj književnosti koja se razvijala i razvila izvan mletačke Dalmacije.

Pisci spomenutog članka nisu u svojoj raščlambi ni pokušali uzeti u obzir dotadašnju literaturu o Kukuljeviću, iz koje bi namah razabrali da Kukuljević nije nikada bio hrvatski izolacionist i nacionalist kakvim ga oni prikazuju. Da su uzeli u obzir ocjene V. Novaka, A. Barca, J. Ravlića i J. Šidaka, nikada ne bi toliko pogriješili. Ravlić kaže da je Kukuljević bio hrvatski i široko jugoslavenski usmjeren, a Šidak doslovno: »Kukuljević je do kraja života ostao vjeran svojim mladenačkim idealima ilirca, iako je bio među prvima koji je ilirsko ime zamijenio jugoslavenskim. U skladu s tim osnovnim shvaćanjem odlučno se borio za samostalnost Hrvatske i uz to se 'obzirao [...] uvijek na Slavjanstvo austrijsko' (1866), a konačnim je ciljem smatrao ujedinjenje svih Južnih Slavena.«⁴⁰ Da je to tako, svjedoče i ova dva podatka: 50-ih je godina Kukuljević svojem *Arkivu* za povjesnicu dao jugoslavensko ime, a svojim starim ilirskim nazorima prožeo je i govor u Hrvatskom saboru 1884! Očito je kako pisci ne samo što ne poznaju Kukuljevićeve nazore, nego oni ne poznaju ni razvitak jugoslavenske ideje. Zbog toga njihovo predbacivanje Kukuljeviću praktičnoga protivljenja »jugoslavenskoj ideološkoj platformi« — koju nisu ni pokušali odrediti — nije u skladu s Kukuljevićevim razvojem i gledištima, a niti u skladu s razvitkom same te »platforme«.

Pisci su u cijelosti ostali dužni komentar rečenici u kojoj su spomenuli kako su neki srpski recenzenti od Ljubića tražili stanovite preinake u njegovu djelu,⁴¹ što bi svakako potpunije rasvijetlilo predmet. Oni Kukuljevićevo pisanje nazivaju »argumentacijom« (pod navodnicima!) ali nigdje valjano nisu pokazali u čemu ona ne valja.

Najposlije, ni Ljubić nije ostao pri nazivu »dalmatinska književnost«, nego je svoje djelo izdao pod naslovom *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske* i ostao s Kukuljevićem u dobrim odnosima.⁴²

Kukuljević je bio dobro upoznat s problematikom stare hrvatske književnosti, jer je izdavao pjesnike XV i XVI stoljeća. Tada se pozabavio i s problemom imena te književnosti, i o takvu njegovu razmišljanju svjedoče i druga njegova pisma.

⁴⁰ J. Ravlić, Ivan Kukuljević, *Historijski pregled*, 1959, 306. — Šidak, s. v. u *Enc. Jug.*—Šidak je u citiranoj raspravi o Kukuljeviću također negativno ocijenio ovaj članak Valčića i Škrbića, *usp. Studije*, 251-2.

⁴¹ V.-Š. 186.

⁴² God. 1864. zamolio ga je da mu pošalje za tiskanje *Ogledala glagoljska i grčka slova* (HAV, br. 678).

Tako je 24. I 1856. Baldu Bogišiću poslao knjigu *Pjesnici hrvatski XV vijeka*, saopćio mu da priprema knjigu o pjesnicima XVI st. i zamolio ga da mu pomogne kojim starodubrovačkim rukopisom i životopisom kojega pjesnika.

»Na svrhi djela« — nastavlja Kukuljević — »želim pridati predgovor i maleni pregled našega hrvatskoga pjesništva od najstarijih vremenah do danas, a zovem ga hrvatskim jer sam uvjeren da se narod u Dalmaciji sve duboko do Albanie nikada srbskim zvao nije, kao što bi želili naši sliedbenici iztočne viere i nieki mlađi pisci prem slavnoga Dubrovnika. Slovinsko pako ime više ide sve Slavjane a ne jednu granu južnu koju mi Hrvati sa Srbliji, Bugari i Kranjci ... (lakuna) Slovenci sačinjavamo. Neznam dali tako i ostali naši učeni Dubrovčani misle nu uvjeren sam kad pomisle da su Menčetić, Vetranić, Bruerović i mnogi drugi upravo svoj jezik hrvatskim nazvali, da se neće sramiti njihovi potomci s istiem imenom.«⁴³

U pismu od 17. X 1857. I. A. Kaznačiću kaže da su stari dubrovački pisci svoj jezik i narod zvali hrvatskim »dočim neima sve do najnovijih vremenah n i j e d n o g a Dubrovčanina, koji bi bio nazvo svoj jezik s r b s k i m«.⁴⁴

Za ta je Kukuljevićeva gledišta zanimljivo pismo istom naslovniku od 27. XI 1858. u kojem razjašnjuje zašto je zamijenio ilirsko ime.

»Ilirsko ime« — pisao je — »omraženo je većoj strani našega naroda viere zapadne i istočne te stoga ne valja nam ga silom narivavati. Ja se ufam da ćete vi biti moga mnienja, te da nećete biti protivni narodnomu živomu a i slavnom imenu hrvatskom, barem do toga dok se mi Slaveni na jugu već jedanput ne sjedinimo u jednom imenu koje neće nikoga vrijeđati i koje neće biti specifično nijednoga plemena jugoslavenskoga. Naš Orsat Pucić zauzet je istinabog za ime srbsko, ali ja sam osvjedočen iz historije, etnografije, jezika ži- vućih i starih Dubrovčana da ovo ime nikako njima ne pripada.«⁴⁵

Očigledno je da je Kukuljević mislio da su južni Slaveni jedan narod i da bi se u budućnosti imali sjediniti pod jednim imenom, a da do toga vremena treba čuvati živa narodna imena u njihovim povijesnim i narodnosnim granicama. I to je pravo Kukuljevićevo gledište.

U istom pismu Kukuljević saopćuje Kaznačiću da Karadžić piše nekakvu raspravu o tome kako je veći dio Dalmacije srpski, pa ga pita mogu li oni to dopustiti kada bolje poznaju zemlju od Karadžića.

Ljubićev naslov, Pucićevo pisanje i druge sporadične pojave koje Kukuljević kao suvremenik nije mogao razumjeti — a bile su plod duge tuđinske vladavine, kombinacija i djelovanja slobodnih srpskih država, utjecaja suvremenih slavističkih zabluda o jeziku i narodnosti, sprog tijeka vlastitoga narodnog konstituiranja, jakog osjećaja provincijalizma, slabe povezanosti sa sjevernom Hrvatskom, nepismenosti i materijalne bijede puka — ponukali su ga da se u samoj pokrajini raspita o proširenosti hrvatskog i srpskog imena i pučkoj svijesti o njima, tj. »da se i Dalmatinci sami jedva jedanput o tom

⁴³ J. Lučić, Suradnja Ivana Kukuljevića Sackinskog i Balda Bogišića 1856—1868, *Zadarska revija*, 1965, 219—220.

⁴⁴ Korespondencija I. A. Kaznačića, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, R. 4005.

⁴⁵ Na i. mj.

izjave«. Zbog toga se obratio, kako piše Kaznačiću, »njekojoj gospodi dalmatinskoj a i kanoniku Arbanasu u Dubrovnik da mi savjestno napišu koje ime n a r o d po Dalmaciji više pozna i rabi, dali srbsko ili hrvatsko?« Pozvao je i njega da mu o tome piše.

Kukuljević nije bio zadovoljan Kaznačićevim odgovorom, koji mu je pisao o neodređenom imenu, pa mu je odgovorio da južnim Slavenima, koji su na četiri »historičke grane razdijeljeni, naime na bugarsku, srbsku, hrvatsku i slovensku, treba barem u literaturi jedno obćenito ime, koje ne bude specifično nego genetičko, pa to je ono o čemu bi mi i Srbije rado uputili, ali im ta idea ne ide u glavu, već oni narivaju sve s v o j e srbsko ime, pa se bojim da će kad tjeraju zeca istjerati vuka, jer srbsko ime neće se nikada udomaćiti kod nas kao ni u Dalmaciji, Istri itd.«⁴⁶

Kukuljeviću su 1858. i 1859. odgovorili — koliko je poznato — Š. Milinović, I. Brčić i J. Grupković. Budući da su sva trojica, kao i Arbanas, svećenici, možemo zaključiti da se Kukuljević obratio većinom upravo svećenicima koji su bili najbliži puku i najbolje ga poznavali, a on je htio baš doznati njegovo mnijenje. Spomenuti su odgovori u svojim bitnim dijelovima već objavljeni,⁴⁷ pa ću ih ovdje samo sažeti.

Sva su tri odgovora potvrdila da je u puku prošireno hrvatsko ime i stanovita narodna svijest, a da se srpsko ime ograničuje na pravoslavno pučanstvo i da je srpska svijest živahnula dobrim dijelom u posljednje vrijeme pod utjecajem propagande srpskoga svećenstva. Š. Milinović je potvrdio da puk svoj jezik naziva hrvatskim u Makarskom primorju, Poneretavlju, Imotskoj i Sinjskoj krajini, osim pravoslavaca koji sebe nazivaju hristjanima kao što ih i drugi nazivaju. J. Grupković, koji je pripomenuo kako je narodna svijest i Hrvata i Srba općenito slaba, također je potvrdio da je u Sinjskoj krajini i po cijeloj zemlji poznato samo hrvatsko ime. Kao rođeni Neretvanin svjedoči mu to isto za Poneretavlje. To mu je za cijelu zemlju posvjedočio i I. Brčić.

Nesumnjivo je da su ti odgovori, dragocjeni za istraživanje hrvatskoga nacionalnog konstituiranja, učvrstili Kukuljevića u uvjerenju koje je već bio stekao iz proučavanja prošlosti i iz svojih putovanja po južnoj Hrvatskoj.

Njegova svijest o jedinstvu hrvatskih zemalja i njihovu narodnu značaju očitovala se i u povodu proslave stogodišnjice smrti A. Kačića Miošića. Tom je prilikom od I. Danila dobio 500 komada poziva za proslavu da ih podijeli u sjevernoj Hrvatskoj i južnoj Ugarskoj. Jedan je tiskao u *Narodnim novinama*, a prilikom proslave 13. XII 1860. govorio je o književnosti gradova Dubrovnika, Korčule, Hvara, Splita i Zadra kao o hrvatskoj književnosti i povezivao je sa sjevernohrvatskim. Njezin je razvitak povezao s Kačićem i istaknuo značenje njegova rada u očuvanju hrvatskog naroda pod tuđinskom vlašću.⁴⁸

Kukuljević je, dakle, imao jasne poglede na prošlost i suvremenost južne Hrvatske. Svoja je gledišta iznosio isto tako jasno i odlučno, a pri tom ga nije vodio nikakav hrvatski naopaki nacionalizam. Odupirao se svakom ne-

⁴⁶ Na i. mj.

⁴⁷ R. Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću, Sarajevo 1968, 268—271. — HAV, br. 46, 312 i 761.

⁴⁸ HAV, br. 184. — Narodne novine, 1860, br. 7. — Mirković, na i. mj. 58 i dalje.

naravnom i nepotrebnom nametanju ili održavanju nenarodnih imena, a njegove je nazore i uvjerenja potvrdio razvitak političkih prilika i potpun preporod hrvatskog naroda u bivšoj austrijskoj Dalmaciji, a i razvoj hrvatsko-srpskih odnosa na tom području za hrvatskoga narodnog preporoda.

VI.

Obnovom ustavnoga stanja u Monarhiji 1860. živahnuo je i politički život u Hrvatskoj. Uskoro je u Pojačanom carevinskom vijeću u Beču bilo potaknuto pitanje sjedinjenja tadašnje Dalmacije s Trojednom Kraljevinom, što je izravno pokrenulo hrvatski narodni preporod u pokrajini, kojemu je u prvoj fazi žarišno pitanje bilo upravo sjedinjenje. U tom je sklopu zanimljivo promotriti Kukuljevićevo djelovanje i njegovu povezanost s više-manje istaknutim hrvatskim preporoditeljima, tj. narodnjacima u Dalmaciji.

Na njegove prve istupe u Banskoj konferenciji u jesen 1860. o pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom⁴⁹ prvi je 17. XII reagirao Medo Pucić iz Dubrovnika. On je Kukuljeviću uputio Otvoreno pismo, u kojem je opisao prilike u pokrajini i istaknuo da je namjesnik L. Mamula u Dubrovniku kazao njemu i, pojedinačno, još četvorici Dubrovčana kako od sjedinjenja nema ništa i da treba utvrditi pokrajinsku autonomiju. Pucić, koji se tada isticao kao pobornik sjedinjenja, dodao je da po njegovu mišljenju, Dalmacija treba biti uređena kao Hrvatska i biti zastupana u Hrvatskom saboru.⁵⁰

Kukuljević mu je odgovorio 31. XII 1860.⁵¹ Tumačeći gledište o sjedinjenju u sjevernoj Hrvatskoj, on kaže da se sjedinjenje uvijek gledalo »s gledišta općenite i zajedničke slobode i narodne potreboće«. On priznaje da gospodarski interesi više povezuju Dalmaciju s Italijom i pomorskim svijetom, a Hrvatsku s Ugarskom i kopnenim susjedima, ali kaže da »glede narodnih interesah imamo mi s vami jednakih potreboćah, ako želimo naravnim i pravednim putem napredovati«, te da imaju zajedničku prošlost, pa zbog toga »moramo imati i jednu budućnost, ako želimo doista sreću upravo narodu«. Najposlije kaže da radi materijalnih i političkih koristi moraju također imati zajedničku svrhu pred očima, kako bi se oteli vlasti tuđina, i zaključuje da su to glavni razlozi njihove težnje za združenjem.

Kukuljević odbacuje kao sasvim nekorisnu Mamulinu izjavu o zajedničkoj glavnoj upravi (kancelariji) u Beču, jer misli da ta ne bi ništa pridonijela sjedinjenju. Odbacuje i takvu dalmatinsku autonomiju pa kaže: »Kad vi, poput naših zakonah i pravah, koja su od starine i vaša, ne bi imali pravo samovoljnoga narodnoga upravljanja, budi u kipu županijah, ili drugih kojegagod imena municipijah, kad vi nadalje, ne bi u smislu naših zakonah izabirati mogli svoje činovnike, i slobodno vijećati i rješavati o dobro i o zlu vašem, onda bi doista [...] svaki Hrvat oklijevao s vami združiti se, jer slobodom i ustavom narod može se družiti jedino sa slobodnima i ustavnimi žitelji, ako neće, da mu protivno druženje bude na uštrb i na štetu njegove slobode i svetoga prava«.

⁴⁹ Pozor, 1860, br. 60. — Šidak, Studije, 253—4.

⁵⁰ Pozor, 1860, br. 72.

⁵¹ Pozor, 1861, br. 1.

Kukuljević je tada vjerovao da će se, kada se sastanu predstavnici Hrvatskog sabora sa zastupnicima Dalmacije, »sve ostalo glede združenja našega laglje riješiti«. Najposlije je izrazio nadu da će svaki poštenu Dalmatinac, slavenskog ili talijanskog podrijetla i bilo kojega staleža, s veseljem prionuti uza združenje, »jer će svaki čutiti i uviditi, da dok smo rascjepljeni i maljušni, svaki s nama tresti i zapovijedati može, a kad budemo združeni i veći, bit ćemo i jači, a time i slobodniji, što u prav na naša ukupna svrha biti mora«.

Kukuljević je, dakle, odbacivao autonomiju Dalmacije, ako bi ona bila puki nastavak tadašnjeg stanja. Želio je da autonomija bude sačuvana, ali u modificiranu obliku i prilagođena poretku u sjedinjenoj Hrvatskoj.

Te je misli već prije bio izrazio u »Pozivu za sjedinjenje«, koji je sastavio na zapovijed Banske konferencije.⁵²

Taj je »Poziv« iz literature dobro poznat. S nadnevkom 19. XII 1860. isticao je jedinstvo hrvatskoga naroda, njegovu zajedničku prošlost, zajedničke suvremene gospodarske i vojničke interese. Potvrđivao je potrebu svestrane pomoći Hrvatske Dalmaciji i pružao jamstvo za njenu autonomiju (običaji, zakonodavstvo, činovništvo i vojna uprava), te narodnosna i kulturna prava talijanske manjine.

Raščlanjujući »Poziv«, odmah opažamo Kukuljevićeve misli iz pisma Puciću, iz njegovih putopisa, opažamo pero čovjeka koji je južnohrvatske probleme spoznao u izravnu doticaju s ljudima, pa ih je onda mogao znalački i umjereno istaknuti u »Pozivu« Banske konferencije.

U daljem radu Banske konferencije predložio je da se kralju pošalje poslanstvo koje će zatražiti sjedinjenje, a 15. I 1861. ponovo je predložio da se kralj zamoli kako bi sjedinio Dalmaciju s Hrvatskom i kako bi zapovijedio da se dalmatinsko poslanstvo slobodno izabere.⁵³

Treba spomenuti da je Kukuljević u Zagrebu izdao propagandno-preporoditeljsku knjižicu sinjskog franjevca i profesora A. K. Matasa Glas hrvatsko-slovenski iz Dalmacije (1860), kojoj je napisao predgovor.⁵⁴

Takav njegov rad nije mogao ostati bez odjeka. Ubrzo nakon Pucića javio se iz Zadra I. Danilo. U pismu od 21. XII 1860. saopćio mu je da je Mamlin povratak smirio silno neraspoloženje prema sjedinjenju s Hrvatskom, jer je namjesnik kazao Općinskom vijeću kako Dalmacija neće nakon sjedinjenja izgubiti autonomiju, budući da će savez biti samo politički u osobi bana, a da će pokrajini ostati njezin Sabor. Danilo je to — s pravom — negativno protumačio kao dalju vladavinu potalijančene birokracije. Pisao je da je od 20 budućih odaslanika za pregovore sa Zagrebom 17 njih proti sjedinjenju. Zatim kaže da pristaše sjedinjenja nemaju svojega lista, a da su se autonomaši složili s redarstvom proti narodnjacima i da propragiraju proti sjedinjenju kao činu nelojanu prema Monarhiji.

⁵² J. Šidak i dr., Povijest hrvatskog naroda 1860—1914, Zagreb 1968, 54. — Šidak, Studije, 253—4.

⁵³ P o z o r, 1861, br. 2 i 13.

⁵⁴ Smičiklas, na i. mj., 155.

Zbog toga je Danilo tražio pomoć Hrvatske, ističući da se samo s pomoću nje narodnjaci mogu osloboditi talijanštine. Ujedno ga upozorava da u svojoj političkoj akciji moraju paziti da se ne bi sazvaio Dalmatinski sabor, nego da se »sveopći posli na saboru Trojedne kraljevine obavljaju; drukčije u sjedinjenju našem narodu ne bi nikakve koristi bilo«. ⁵⁵

Iz Sinja mu se 15. I 1861. javio pismom Š. Milinović.

»Stiže mi« — pisao je — »jutros po pošti Proglas Bans[ke] Konf[erencije] na Dalmatince, poznado po nadpisu da ste mi ga Vi upravili, i sjeti se zašto. Mi smo ga jur i pria imali, i štampali u Spljetu u mnogo exemplara ter rasposiljali po cijeloj Dalmaciji, umolivši Pris[vitlog] biskupa spljetskog da u posebnoj okružnici istumači kamo kani ovo sjedinjenje, ter da poduži župnike neka puk pravodušno osvjedoče, da se to radi samo za sreću njihovu. Jur Vam je dopisiva naš Matas iz Spljeta, kamo smo ga bili poslali, da bi se s rodoljubim oprli protivnikom. Mi smo napravili 'Protestu' i svuda rasprostranili, da što se može više potpisuju i na Mažuranića u Beč šalju, usprkos Bajamontija, koga smo naprijed u Beču preporučili kako će ga primiti tamošnji rodoljubi, ako hode.

U našoj miloj, ali jadnoj Dalmaciji, nevolje su teške, jer dušmani prezdušni, obješenjaci, izdajice Boga i Naroda, strašno su nas obletjeli, da nam opet milu Dalmaciju u propast obore. Vi ste jur osvjedočeni, koliko mi fratri težimo da nadvladamo pravicom prevrženjaka, pak i tako smo navukli mržnju potaljenih velikašah, ocrnjeni kod političkih činovnika kao buntovnici, koji nami, jer pravicu branimo, put zaprečuju, a dušmanom rastvaraju, i usprkos sveg toga, naša se stranka mnogo širi. Ovom Narodu, pred kojim fratarski križ i mač prehođaše i u kobnih vremenih, što mu za Bogom najsvetije, narodnost ljubomorno sačuvaše; narod kog tješise u nevoljah, narod ako još imalo narodnostju diše budi mi prosto reći, ponajviše rodoljupstvu fratarah zahvaliti ima, ali oh! sljepoče, sve se to zaboravi. Mi prauunci sjećajuć se što su naši prednji učinili sveto držimo slijediti ih u tomu, i u napadanju nam na narodnost od tobožnje bratje, ali zakužene tuđinstvom, braniti i bjesnoću ustuknuti ne prestajemo, premda kano talasi morski trozubom Netuna uzljuljani, velikom pomamnostju mute čak do dna; izdajice narodne bijesne da nam ovi hrvatsko-dalmatin[ski] puk opet u verige stegnu naskačuć na rodoljupstvo sviju koji se opiru usilnosti nemiljoj, ipak sve nas to ne straši, nego većma ohrabrenjiva, nit će nas ustuknuti ikakva sila oli pritnja, nit ćemo klonuti oli puštiti vragu u čeljustih da ga samilosno raskidiva, kad smo ga do sada od propasnosti čitava sahranili, pak makar i glavom završili, ništa za to.

Nami obustavljaju 'Pozor' na poštama, prepričuju put knjigam, napadaju na gimnaz[ij] svakimi izmišljotinami. Mi u vječnjeg, pak u vjeru zadatu bratje Hrvatah uhvamo da nas neće puštati u ruke propasne bjesnoće, pak taman na pasju se udarilo.

Naš puk dalmat[inski] jur od davnih vjekovah naučen ropstvu, udaran nevoljnom sudbinom, rascjepkan duhom i umom, vladan inostranim činovnicima, strah ga u svemu popada, ter ubijen u glavu ne može si u nju pravog pojma ustavnoga življenja usaditi, i zato egoiste s gledišta posobnih interesah, captatocasiono napanjaju uši sebičnijega puka izmišljotinami.

Bio je naš Državnik (moj stric) Provincijal odabran za odaslanika dalmat[inskog] da tamo u Zagrebu riješe naše stvari, i š njime morao je njegov tajnik Matas poći, a tako bih i ja bio da ne budem se korizmenoga propovijedanja ovdje zauzeo, ali nam lijepu nadu presjekoše, ostasmo veće tužni, jer mi znamo kako bi se tamo radilo, jadikujemo što to ne može biti, i malu nadu imamo da većim uspjehom u buduće bude.

⁵⁵ HAV, br. 186.

Govor koga ste u Konf[erenciji] Ban[skoj] o Dalmaciji držali do duše uzdrmao je dosta srca rodoljubah, pak i za to ste u ustih svijuh, ter po nastojanju Vašemu nadamo se da će se tmine razbjegnuti, sreća povratiti, sjedinjenje među jednokrvnom bratjom slijediti, rujno vince ispijati, bijede i sreće međusobno povijedati, kolo sreće ustrojiti da u njemu mile seke poigraju, Domovinu pod zastavom sloge boljoj budućnosti podizati, proti svakom bjesnilu osigurati. O tomu amo, koliko nam je dato, neumorno radimo, o tome još većma bratja Hrvati znamo da se brinu.

Matas je običnom vatrenostju sastavio jednu knjižicu i novo ustrojenom Zboru narodnih rodoljubah u Spljetu poslao da se javno tu pročita i odmah tiskati dade.⁵⁶

Ivan Danilo javio mu se opet 19. I i 9. II 1861. U prvom ga pismu obavješćuje o raspoloženju u Zadru i misli kako bi bilo dobro da iz Zagreba dođu 1 ili 2 povjerenika koji bi se sporazumjeli sa Zadranima prije nego što autonomaško odaslanstvo pođe u Beč prosvjedovati proti sjedinjenju. Pišući o autonomaškoj agitaciji (gubitak autonomije, izručenje zemlje Hrvatima »na upropaštenje carstva«, nelojalnost kralju, a u Dubrovniku napose da sjedinjenje znači povratak vlasteoskoga gospodarstva itd.) apelirao je na sjevernohrvatske političare da ih ne zapuste, jer »mi po sebi malo možemo, a što možemo ne kratimo, naputite nas i pomozite«.

U drugom pismu šalje mu program (nije se sačuvao) budućega lista i ime-na narodnjaka podupiratelja lista (nisu se sačuvala), te pozdravlja tiskanje u Zagrebu knjižice o hrvatsko-ugarskom ustavu i kaže da je to trebalo i prije učiniti »da se vjetar ne lupa«.⁵⁷

Iz Raba mu se 20. I javio pretur Ante Brčić. Izjavio se proti autonomiji i za vodstvo Zagreba, izvijestio ga o pozitivnim i negativnim reakcijama na akciju sjedinjenja i izrazio svoje uvjerenje da do sjedinjenja neće doći, iako bi ono bilo veoma korisno. Na kraju ga je zamolio za diskreciju radi njegova činovničkog položaja.⁵⁸

Iz Splita mu se 21. I javio Mate Ivičević: »Ova Općina-Podešterija sakupila je pridjučer više građansko, povukla je za sobom nekoliko drugih općinah građanskih i seoskih, i odrediše nekoliko ljudi, deržim tri za ovo okružje, s odlukom da je opremu put Beča za opriti se i za uzbiti naše dalmatinsko sjedinjenje s braćom Hervatima. Tute su zgoljni Talijanci koji ne poznaju i ne haju za naše narodno sjedinjenje, a među njima nema baš čovika našega koji poznaje duh, želje i koristi puka našega. Dakle što su odredili ne može biti nego na propast naroda, koji jedva i zbilja čeka da se s vami sjedini, da s vami jednodušno korači k cilju blaženog napritka narodnoga, koji nas jedino može spasiti od pučine Lacmanske. Mi koji mislimo o tomu i živemo da dočekamo sriću našega sjedinjenja s vami, tražimo da se ikako opremo gori-spomenutoj odluci ove nesritne Općine koja ne zna ni za se ni za potrebe naše. Za tu svrhu uklapamo ti jednu molbenicu su nekoliko potpisah za da se s tizim služiš kako te Bog i duša steže na korist našu i ovoga puka dalmatinskoga. Do malo dana primit ćeš opširnu imenicu potpisah, u kojoj ćeš razviditi imena redovnikah, župnikah, učiteljah, seljakah i glavarah, kojim je na

⁵⁶ HAV, br. 763. — Riječ je o Matasovoj knjižici »Šilo za ognjilo«.

⁵⁷ HAV, br. 187 i 188. — Riječ je o Šulekovoju knjižici o Hrvatsko-ugarskom ustavu, koja je prevedena i na talijanski u Splitu.

⁵⁸ HAV, br. 11. — Isti ga je korespondent u rujnu zamolio da mu nađe službu u Trojednici (HAV, br. 102).

serdca rečeno sjedinjenje. Ej sokole moj i ove moje braće! Čuvaj nas od tuđinske nedaće! ... Gledaj da smo u kolu Vašemu, jer mi brez vas braće ne znamo i ne možemo ni živit, ni umrit. [. .]»⁵⁹

Iz Kaštel-Novoga zamolio ga je 27. I 1861. J. Cippico da mu prikupi pretplatnike kako bi mogao tiskati nekoliko pjesama »sloviniski za sjedinjenje Dalmacie Kroaciom«.⁶⁰

Tih nekoliko pisama pokazuje koliko neorganiziranost, slabost i strukturu dalmatinskih narodnjaka na početku preporoda, toliko i njihovo pouzdanje u Kukuljevića i općenito u sjevernohrvatsku pomoć, a i uvjerenje o neophodnosti političke akcije iz Zagreba, koja bi mogla znatno utjecati na situaciju u pokrajini.

Dakako, oni pri tom nisu znali da je sudbina sjedinjenja bila izvan moći hrvatske politike i da je ono praktično bilo već riješeno na sjednicama bečke vlade radi održavanja ravnoteže u Monarhiji. Ipak, narodnjaci su bili svjesni nepovoljnog razvoja događaja, osobito s obzirom na izbore za Dalmatinski sabor, jer je Izborni red favorizirao protivnike sjedinjenja. I doista, Dalmatinski sabor odbio je u travnju da pošalje izaslanike na pregovore u Zagreb. Tako je Beč proveo svoju volju, a hrvatski će preporod uskoro poći putem jezične i gospodarske borbe. Pitanje sjedinjenja ostavljeno je za pogodan trenutak, koji za Monarhije nije došao.

Kukuljević je 29. IV 1861. još jedanput istupio u prilog sjedinjenju. U Hrvatskom saboru govorio je o cjelokupnosti Hrvatske i istaknuo da u sjedinjenju Hrvatske vidi učvršćivanje Monarhije i privlačnost za pogranične zemlje. On je kazao da je Dalmacija dio Hrvatske po povijesnom pravu i narodnoj pripadnosti, te da su njemački i potalijančeni birokrati osujetili dolazak zastupnika Dalmatinskog sabora u Zagreb. Izrazivši nadu da će Dalmacija ipak — po kraljevskoj riječi — biti još na tom Hrvatskom saboru zastupana, Kukuljević je predložio da se kralju podnese predstava u pogledu zastupstva Vojne krajine i Dalmacije, »jer što ovom važnom saboru za ruku poći neće, za ono će uzalud i potomstvo naše moliti«.⁶¹

Međutim, sjedinjenje više nikakva akcija Hrvatskog sabora nije mogla oživjeti. Kukuljević je, pak, i dalje zastupao jedinstvo hrvatskih zemalja i bio u doticaju s uzmorskim Hrvatima.

Tako mu je I. Danilo 14. II 1862. preporučio *Narodni list*. Iz toga pisma doznajemo da je Kukuljević još 1861. podupirao pokretanje narodnjačkih novina, a iz Danilova pisma od 21. III 1862. saznajemo da je Kukuljević pisao Nodilu i podupro izlaženje lista. Uz to ga je Danilo zamolio za pomoć u prikupljanju pretplatnika u sjevernoj Hrvatskoj, kako bi list mogao napredovati, a istodobno ga je obavještavao i o političkoj situaciji u Dalmaciji, o progionima narodnjaka i postepenom napredovanju preporoda.⁶²

God. 1862. pisao mu je i Miho Klaić. On ga je upoznao s razlozima za pokretanje lista (borba za sjedinjenje, upoznavanje talijanskih čitatelja s težnjama Hrvatske, iznošenje u pravom svjetlu hrvatske politike i u tom ga

⁵⁹ HAV, br. 378.

⁶⁰ HAV, br. 153.

⁶¹ *Pozor*, 1861, br. 102. — Tom prilikom je bio član odbora koji je sastavio predstavku na kralja zbog povrede cjelokupnosti hrvatskih zemalja.

⁶² HAV, br. 189 i 190.

smislu zamolio da pronađe dopisnika u Zagrebu. Štoviše, zamolio je Kukuljevića da se on sam primi toga posla, jer je najpogodnija osoba u Hrvatskoj zbog poznavanja Dalmacije i njezina pučanstva. Drugi put Klaić je tražio da se Nodilu kao branitelju Hrvata izraze simpatije i da ga Zagrebačka županija imenuje počasnim članom.⁶³

O političkim prilikama u Dubrovniku i programima — kako on kaže — »hrvatske stranke« pisao mu je 14. V 1862. Niko Veliki Pucić. I on mu je preporučio da pronađe za Narodni list dopisnika iz Hrvatske radi informiranja čitatelja o pravom stanju u Hrvatskoj.⁶⁴

B. Petranović, predsjednik, i Antun Šimić, tajnik, obavijestili su 10. XII 1862. Kukuljevića o utemeljenju Matice dalmatinske, upoznali ga s njezinom preporodno-prosvjetiteljskom svrhom i zamolili da je novčano podupre. On im je poslao stanovitu svotu novca, jer mu je Matica 20.VIII 1863. poslala diplomu člana utemeljitelja.⁶⁵

I. Danilo pisao mu je 24. V 1863. o premještaju J. Pulića i otpustu M. Klaića i svojem iz državne službe, o pozitivnom odjeku tih progona za narodnu stvar, te o općenitom povoljnom razvoju prilika u korist narodnjaka. Danilo je apelirao na sjevernohrvatske političare da podupru takav razvitak i napose je zamolio da podupru izgradnju željezničke pruge koja bi preko Karlovca pokrajinu spojila sa Zagrebom, a kojoj se vezi namjesnik Mamula protivio.⁶⁶

Kada su se u Dalmatinskom saboru približili liberalni autonomaši narodnjacima i sklopili kratkotrajni Liberalni savez, Kukuljeviću su se obratili splitski članovi autonomaškog dijela Saveza s molbom (22. VII 1865) da podupre osnutak gospodarskoga društva Associazione Dalmatica u Splitu.⁶⁷

U predvečerje dualizma, kada je još jednom zapalucala nada u rješenje pitanja hrvaskog sjedinjenja, Kukuljević je — u povodu izbora za Hrvatski sabor, a po želji J. J. Strossmayera — pisao Stjepanu Denčiću, sucu u Samoboru (1865, bez nadnevka). U pismu je zamolio samoborske saborske kandidate da u svojem kotaru predvide izbor jednog od zastupnika Dalmatinskog sabora za Hrvatski sabor između S. Ljubiše, N. V. Pucića, J. Antoniettija, M. Klaića i A. Bajamontija. Kukuljević je tome dodao kako bi takav izbor »u očii silnih operacijah magjarskih dualistah bio od velikih posljedica za nas« i da bi se njim »put k sjedinjenju Dalmacije prokrčio«.⁶⁸

Nakon deset godina — u povodu prijedloga M. Makanca u Hrvatskom saboru o pitanju sjedinjenja — Kukuljević je, s većinom, bio proti tome prijedlogu, ostavši tako na tlu realne politike, budući da se u doba učvršćena dualizma sjedinjenje hrvatskih zemalja nije ni moglo provesti.⁶⁹

Iz 1877. jest posljednji podatak. Riječ je o poznatom sastanku sjevernohrvatskih političara u Zagrebu, kojemu je predsjedavao Kukuljević i koji je održan radi kulturnog povezivanja Dalmacije i Hrvatske i pospješena nji-

⁶³ J. Lučić, Veze Miha Klaića i Ivana Kukuljevića 1862. godine, Dubrovnik, 1962, br. 3—4, 82, 89—90. — Zagrebačka županija izrazila je u rujnu Nodilu priznanje i zahvalnost.

⁶⁴ Lučić, Anali HI JAZU u Dubrovniku II, 392—3.

⁶⁵ HAV, br. 726. — Arhiv JAZU, XV-23/A II, br. 15.

⁶⁶ HAV, br. 192.

⁶⁷ Arhiv JAZU, XV-23/A II, br. 4.

⁶⁸ HAV, br. 598. — Izabrani su bili M. Klaić i M. Pavlinović.

hova sjedinjenja.⁷⁰ Taj sastanak nije urodio bogznakakvim plodom i, koliko je meni poznato, posljednji je podatak o vezama Kukuljevića s preporodnim pokretom u Dalmaciji.

VII.

U zaključku treba istaknuti da je Ivan Kukuljević uvijek bio na neki način povezan s razvojem i problemima tadašnje Dalmacije. On je jedan od prvih modernih sjevernohrvatskih političara koji je spoznao hrvatski narodnosni značaj te pokrajine u prošlosti i suvremenosti, branio ga i nastojao da on nađe svoj pun smisao u jedinstvu s ostalim hrvatskim zemljama. On je bio jedan od prvih koji je shvatio zajedničke interese sjeverne i južne Hrvatske i na gospodarskom polju, a i to da se one mogu u materijalnom pogledu svrsishodno upotpunjavati. Bio je jedan od prvih koji su proputovali hrvatsko uzmorje i vidjeli u kakvu je ono stanju, i političkom, i civilizacijskom, i gospodarskom i narodnom. Kukuljević je bio jedan od prvih po brojnosti i intenzitetu svojih veza s istaknutim dalmatinskim Hrvatima a snažno je utjecao i na čitav hrvatski narodni preporod u pokrajini, koji je u doticaju s ljudima za Bachova apsolutizma dijelom pripravljaio, a nakon obnove ustavnog života svojim djelima razbuktavao.

Njegovo mjesto u preporođivanju južne Hrvatske i njezinu povezivanju sa sjevernom u procesu konstituiranja modernoga hrvatskog naroda shvatio je još Š. Milinović. On mu je 19. VIII 1876. pisao: »Bog Vas poživio još mnogo godina na radost našega naroda, jer ste mu stari veteran riječju i djelom; a kod nas u Dalmaciji nitko nije više narodnu svijest probudio što Vaša putovanja na ove strane i uzorne knjige, te kao što ste u srcu svakomu, tako ćete i u uspomeni uvijek ostati.«⁷¹

⁷⁰ Petrović, na i. mj., 239—240. — Šidak, na i. mj., 272. Saborski dnevnik Krajevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za god. 1872—75, sv. II, Zagreb 1896, 1991—2, 2051, 2058 i 2063—4. — O b z o r, 1875, br. 156.

⁷¹ HAV, br. 764.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor

*IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK*

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE